

Recensioner

Sveriges statsministrar under 100 år

Mats Bergstrand & Per T. Ohlsson (red.)

ALBERT BONNIERS FÖRLAG, 2010, 22 VOL.

Ännu under 1900-talets förra hälft krönte många svenska historiker sin gärning med en stor levnadsteckning av en politisk gestalt. Nils Ahnlund skrev om Axel Oxenstierna och Gustav II Adolf, Torvald T:son Höjer om Karl XVI Johan, Ingvar Andersson om Erik XIV. "Statsmannabiografen, kartläggandet av en framstående politikers offentliga verksamhet, framstod som en självklar uppgift för en framgångsrik historiker", med Alf W. Johanssons ord. Många har vittnat om hur biografen förlorade sin ställning som en central akademisk genre under de första efterkrigsdecennierna. Den som ville speciminera för en åtråvärd professur gjorde klokast i att inte ägna sig åt personhistoria. Under 1960- och 1970-talen, när den individcenterade politiska historien definitivt överflyglades av social och ekonomisk strukturhistoria, blev det nära nog otänkbart att fördjupa sig i en enskild ministers eller regents liv.

Därmed inte sagt att den politiska biografen helt dog ut som en levande litterär genre, men de personskildringar som utkom var nästan aldrig skrivna av historiker av facket. Det var journalister, publicister och statsvetare som tog på sig uppgiften att biografiera de centrala gestalterna i svensk historia. I synnerhet gällde detta för den moderna epoken. Ivar Anderson och Leif Kihlberg gav ut mäktiga böcker om Arvid Lindman respektive Karl Staaff, Anders

Isaksson ägnade fyra fängslande volymer åt Per Albin Hansson, Nils-Olof Franzén, Olof Ruin, Yngve Möller och Björn Elmbrandt skrev var och en för sig om nyckelfigurer inom arbetarrörelsen. I skildringen av 1900-talets politiska liv, speglat i det individuella ödet, lys-te historikerna väsentligen med sin frånvaro.

Mot slutet av seklet stod det klart att biografen gick en ny vår till mötes, både innanför och utanför akademien. Det var plötsligt *comme-il-faut* att åter ägna sig åt personhistoria. Också förut så förhårdade strukturalister och materialister lockades av individen. Åtskilliga regentbiografier har publicerats de senaste åren och även många portalgestalter i 1900-talets politiska historia har funnit sin levnadstecknare. Sällan innebar denna litteratur ett steg mot en förnyelse av biografen som sådan, en genre som på gott och ont följer en starkt beprövad modell.

En av de största satsningarna på det biografiska området är Bonniers statsministerprojekt. Efter anglosaxisk förebild har redaktörerna Mats Bergstrand och Per T. Ohlsson samlat tjugotvå biografier över svenska regeringschefer i en ändamålsenlig box. Statsministerämbetet inrättades i Sverige 1876, men de tio första innehavarna, sedan länge förgätna män som Carl Johan Thyselius och Oscar Robert Themptander, har man lämnat därhän för att i stället koncentrera sig på de senaste hundra åren. Först ut borde därför Arvid Lindman ha varit, regeringschef första gången 1906–1911, men av någon anledning inleds sviten med Karl Staaff, statsminister 1905–1906 samt 1911–1914.

Redaktörerna har städslat ett tjugotal skribenter för att skapa de tjugotvå volymerna.

Mats Bergstrand har själv gripit sig an Ola Ullsten och Per T. Ohlsson – på grund av Anders Isakssons olyckliga frånfälle – både Carl Gustaf Ekman och Rickard Sandler. Likt redaktörerna har merparten av de övriga författarna sin bakgrund inom press och publicistik: Mats Svegfors (som har skrivit om Hjalmar Hammarskjöld), Johannes Åman (Louis De Geer den yngre), Per Svensson (Oscar von Sydow), MarieLouise Samuelsson (Ernst Trygger), Anders Johnson (Felix Hamrin), Niklas Ekdal (Per Albin Hansson), Rolf Alsing (Tage Erlander), Olle Svenning (Thorbjörn Fälldin), Rolf Gustavsson (Ingvar Carlsson), Annika Ström Melin (Göran Persson) och Björn Elmbrant (Fredrik Reinfeldt). Därtill kommer ekonomen Klas Eklund (Olof Palme) och en handfull statsvetare: Peter Esaiasson (Karl Staaff), Leif Lewin (Arvid Lindman) och Tommy Möller (Carl Bildt). Endast fyra av skribenterna har en gedigen bakgrund i historieämnet: Eva Helen Ulvros (Carl Swartz), Gunnar Wetterberg (Nils Edén), Lars Ilshammar (Hjalmar Branting) och Lotta Gröning (Axel Perhrsson-Bramstorp).

Alla författare har fått samma uppdrag: att skriva en komprimerad biografi, med tyngdpunkt på statsministergärningen, om maximalt 128 sidor. I motsats till andra biografiska serier, såsom Vitterhetsakademiens "Svenska lärde" och Musikaliska Akademiens "Svenska tonsättare", finns det alltså ett stort mått av enhetlighet i format och omfattning. Trots de gemensamma utgångspunkterna har skribenternas förutsättningar skiftat betydligt. Niklas Ekdal, Klas Eklund och Rolf Alsing har haft att behandla decennielånga ämbetsperioder, medan flera av dem som ledde regeringen under minoritetsparlamentarismens mellankrigstid bara gjorde det under några få månader. Tage Erlanders tjugotre år vid makten skall rymmas på samma antal sidor som Felix Hamrins femtio dagar. Även i övrigt skiljer sig villkoren. Över Karl Staaff, Arvid Lindman, Per Albin Hansson, Olof Palme och ytterligare några finns det uttömmande biografier att ösa ur och förhålla sig till. För flera av de mindre namnkunniga – Carl Swartz, Louis De Geer, Oscar von Sydow – är litteraturen mer ändlig och författarna har nödgats göra egna källstu-

dier. För de sentida statsministrarna har intervjuer och personliga minnen varit viktigt material.

Överlag bjuder de tjugotvå volymerna på god läsning; ingen är direkt dålig. Texterna är i regel lättillgängliga och prosan okomplicerad, mycket tack vare att biograferna är erfarna skribenter. Ofta utnyttjar de både äldre och nyare litteratur på ett adekvat sätt, även om bara någon enstaka tidigare har ägnat sig åt fördjupade studier av statsministern i fråga. Som helhet har författarkollektivet gjort en utomordentlig folkbildningsinsats som förhoppningsvis kan bidra till att fördjupa den historiska dimensionen i det politiska samtalet. Jag vill tro att statsministerboxen kommer att vara ett självskrivet referensverk på bibliotek, skolor och nyhetsredaktioner.

Naturligtvis finns det kvalitetsskillnader mellan volymerna. Om jag måste välja ut två särskilt lyckade bidrag stannar jag upp inför Leif Lewins eleganta porträtt av Arvid Lindman och Rolf Gustavssons tankeväckande skildring av Ingvar Carlsson. I båda fallen har skribenterna låtit framställningen vägledas av frågor där de själva har djup förtrogenhet. I fallet Lindman kombinerar Lewin historisk bildning med statsvetenskapliga insikter för att belysa hur amiralen blev primus motor i den segdragna rösträttsfrågan, "det mest avgörande beslut som Sveriges riksdag fattade under hela 1900-talet". Rolf Gustavsson skriver nyansrikt och levande om socialdemokraten från Borås. Riktigt intressant blir biografin när den får växa till en historieskrivning om hur Sverige ingick resonemangsparti med den europeiska unionen under århundradets sista decennium. Peter Esaiassons bok om Karl Staaff är däremot på sin höjd habil. Han lyckas inte helt fånga den liberale förgrundsgestaltens sammansatta väsen. Esaiasson är väldigt beroende av Leif Kihlbergs Staaffbiografi från 1962–1963, men saknar dennes stilkänsla och helhetsinnehåll. Björn Elmbrant har haft den otacksamma uppgiften att nedteckna den sittande statsministerns liv och karriär. Måhända ligger det i sakens natur att det snarare blir en dagspolitisk betraktelse än en historisk.

När statsministerboxen lanserades i våras under stort massmedialt uppbåd var det mer

än en kommentator som frestades att traves-tera Geijer: "Sveriges historia är dess statsministrars." Så är det naturligtvis inte. Den intressanta frågan är emellertid vilken bild av svensk politisk 1900-talshistoria som projektets själva konception ger upphov till. I sina huvuddrag skiljer den sig knappast från den vi finner i läroböcker och översiktsverk. Något annat är heller inte att vänta; breda, kommersiella bokverk är sällan ikonoklastiska. Men det biografiska anslaget, koncentrationen på de män som har lett regeringen, gör att bilden trots allt blir en annan än den gängse. Ibland blir den mer förtätad och kontrastrisk, ibland mer beskuren och ofullständig.

Med en svit biografier får statslivets historia i sina bästa stunder en ovanlig konkretion och lyster. De tjugotvå volymerna är en vacker illustration av att politik inte kan reduceras till klassmotsättningar, skattereformer eller förändringar i valmanskåren. Den turbulenta perioden mellan första världskrigets slutskede och det tidiga 1930-talet, åren när demokratin infördes och successivt vann stadfästelse, kan tack vare projektets uppläggning speglas i inte mindre än tio statsministrars livshistorier. Det gör detta viktiga skede i svensk historia både mer gripbart och mångfasetterat än vad som vanligen är fallet. På samma gång är det inte svårt att se vad som går förlorat när statsministrarna står i blickfånget för historieskrivningen. Sverige har aldrig haft en kvinnlig regeringschef och ingen kvinna får följaktligen spela huvudrollen i det politiska dramat. Det kan inte en historiker ändra på, men den bör fråga sig om inte ett antal fält där kvinnor har gjort avgörande insatser, till exempel inom social- och välfärdspolitik, därigenom negligeras. Betoningen på regeringschefen medför dessutom att tongivande politiker som inte blev statsministrar förskjuts till marginalen. Detta är sant för många borgerliga politiker efter 1932, men även för en lång rad inflytelserika socialdemokrater, från Arthur Engberg och Ernst Wigforss över Alva Myrdal och Gunnar Sträng till Sten Andersson och Anna Lindh.

Tio år in på det nio seklet finns det skäl att reflektera över hur närvarande det gamla århundradet är i det politiska medvetandet. I en mening är det inte mer än en flyktig remini-

scens. Den sociala, mediala och tekniska förändringstakten håller snabbt på att förpassa den gamla ordningen till glömskan. Särskilt för en yngre generation, upp vuxen efter kalla krigets slut, tycks sällan politiska namn och företeelser med hemvist i det gångna århundradet vara centrala referenspunkter. I en annan mening förefaller mig 1900-talets politiska verklighet däremot inte ha mist sin betydelse. Vi har visserligen lämnat 1990-talets häftiga uppgörelser med folkhemmet bakom oss, men den underförstådda utgångspunkten för dagens diskussioner är alltjämt den huvudsakligen socialdemokratiska välfärdsstaten. Alla vet inte vem Erlander var men rekordären ingår likafullt i ett gemensamt erfarenhetsrum. Det är just här som politisk historia kan berika politiken. Studiet av det förgångna skärper blicken för vad som är tidsbundet och för vad som inte är det. Det kan göra oss medvetna om de ideal, tänkesätt och handlingsmönster som är våra men som vi inte är helt varse. För detta fordras inte bara kunskap om bärande idéer och institutioner, utan även om de personligheter som formade skeendet.

Johan Östling

Lycksalighetens källa. Kontextuella närläsningar av Anders Chydenius budordspredikningar, 1781–82

Carola Nordbäck

ÅBO AKADEMISKA FÖRLAG, 2009, 408 s.

Efter att 2005 ha disputerat på en avhandling om mötet mellan luthersk ortodoxi och konservativ pietism i 1720-talets Sverige framlade Carola Nordbäck 2009 en doktorsavhandling även i kyrkohistoria. I den nya avhandlingen gör hon en begreppshistorisk analys av prästen Anders Chydenius (1729–1803) tryckta budordspredikningar, vilka relateras till samtidens homiletiska och moralteologiska författarskap och sätts i relation till den kyrkohistoriska kontexten. Även hans övriga skrifter jämte

samtida teologisk litteratur, predikosamlingar och riksdagsprotokoll analyseras. Det övergripande syftet är att genom en analys av dessa skrifter belysa Chydenius predikosyn och trosuppfattning samt samspelet mellan teologi och politik. Chydenius var kontraktsprost i Gamla Karleby och hade deltog i riksdagarna 1765–1766 och 1778–1779, där han pläderade för ökade fri- och rättigheter såväl på det religiösa som på det politiska och ekonomiska områdena. Tidigare forskning har haft problem att förena Chydenius konservativa teologiska ståndpunkter med hans radikala politiska ställningstaganden. Genom en närläsning av hans teologiska texter vill Nordbäck visa att denna motsättning är konstruerad och bygger på en anakronistisk tolkning av de använda begreppen. Teoretiskt anknyter Nordbäck till Reinhard Kosellecks och Quentin Skinnerns begreppsanalys jämte Ludwig Wittgensteins språkteori.

Undersökningen genomförs i fyra steg. I kapitlet II–IV redogörs för den historiska, ideologiska och teologiska kontexten. Här undersöks den lutherska kyrkans trosuppfattning och de kyrkliga förhållandena samt de konventioner som präglade tidens predikningar och katekstradition. Därefter följer två kapitel där Chydenius budordspredikningar analyseras i ett begreppshistoriskt, etiskt och homiletiskt perspektiv och med utgångspunkt från de teman som vuxit fram ur bakgrundsanalyserna. I kapitel VII undersöks Chydenius politiska skrifter, vilka jämförs med resultaten av predikoanalyserna. Centrala begrepp i analysen är lag och natur, frihet och förnuft, egenkärlek, lycksalighet och sanning.

I sin analys kommer Nordbäck fram till att Chydenius förenade pietismens innerlighet med ett förnuftsbaserat sätt att förhålla sig till tron, och att han sökte anpassa de naturrättsliga teorierna till den lutherska tolkningsramen på ett sätt som hon anser unikt. Hon finner, inte oväntat, att hans politiska texter vilar på samma religiösa grund som hans predikningar och att han hämtade inspiration från samtida politiska, moralfilosofiska och ekonomiska teorier. Chydenius frihets- och jämlikhetsideologi hade med andra ord en teologisk grund samtidigt som han i enlighet med den

lutherska tvåregementsläran gjorde en åtskillnad mellan politik, i detta fall näringspolitik, och privatmoral. Det högsta målet var lycksalighet, vilket uppnåddes genom jordisk pliktuppfyllelse och strävan efter att nå gemenskap med Gud.

Nordbäck kan alltså konstatera att Chydenius politiska aktiviteter inte stod i konflikt med utan tvärtom var ett utflöde av hans religiösa övertygelse. Genom tron i förening med Guds nåd kunde människan omvandlas och successivt befria sin vilja från arvsyndens effekter. Målet var att nå kontroll över begären och en endast följa de impulser som ledde mot lycksaligheten – den jordiska såväl som den himmelska. Chydenius var övertygad om att kristendomen var en överlägsen religionsform och vände sig med skärpa mot islam. Däremot återfinns inga inslag av den i lutherska kretsar tidigare så framträdande antikatolicismen i hans texter.

Avhandlingen är väldisponerad och på många sätt gedigen. Nordbäck förenar källanalys med utförliga diskussioner av tidigare forskning, och hon argumenterar övertygande för sina resultat. Men arbetet hade behövt en ytterligare genomgång för att strama upp texten, förenkla det ibland tillkrånglade språket och rensa bort de många och tröttande upprepingarna. De inledande kontextkapitlen hade med fördel kunnat kortas ned till hälften, och man fråga sig varför Nordbäck gjort egna läsningar av exempelvis Luther och Augustinus (i svensk översättning) när de fakta hon får fram finns i handbokslitteraturen. Man kan också fråga sig vilken funktion de utförliga resonemangen om Wittgensteins religionsuppfattning fyller och varför hon valt att helt bortse från den omfattande tyska forskningen om pietism och upplysningsteologi. Som helhet betraktad utgör Nordbäck's avhandling emellertid ett värdefullt bidrag till förståelsen av det politiska tänkandet i Norden under 1700-talet och den roll kristen tro och luthersk teologi spelade i detta sammanhang.

Yvonne Maria Werner

Det skvallrande ansiktet. Fysiognomikens historia

Olle Bergquist

SEKEL BOKFÖRLAG, 2009, 211 S.

I efterhand är det lätt att se frenologin, alltså teorierna om att människans inre karaktärs-egenskaper avslöjar sig genom huvudskålens form, som en historisk kuriositet. När österrikaren Franz Joseph Gall för snart tvåhundra år sedan argumenterade för att hjärnans centrum för ordningssinne måste vara lokaliserat strax bakom ögonen, då han observerat att ordningsamma människor ofta har utstående ögon, är det lätt att dra på munnen. Men är vårt leende motiverat? Gall analyserade huvudets form, dagens neurologer analyserar komplexa kognitiva funktioner i relation till hjärnans elektriska impulser. Är inte likheterna lika stora som skillnaderna? Frågan, som Olle Bergquist ställer i sin bok, tvingar läsaren att förhålla sig kritisk till dagens såväl som det förflutnas vetenskap.

Galls frenologi var en utlöpare av fysiognomikens, en större vetenskaplig riktning som växte fram i 1700-talets Europa. Det gemensamma var antagandet att människans inre karaktärs-egenskaper är kopplade till hennes kroppsliga yttre. Genom systematiska observationer av anletsdrag ville man utveckla system för att analysera människors personlighet. Termen fysiognomik myntades av fransmannen Charles le Brune 1703, men tankarna spreds främst genom schweizaren Johann Caspar Lavaters skrifter under 1770-talet.

En bok om denna vetenskaps historia borde vara angelägen. 1700-talets fysiognomiska tänkande var ett embryo till två vetenskapliga projekt som spelat stor idémässig och praktisk roll i den moderna västvärlden: 1800-talets kriminologi, där vissa utseendedrag snart kom att ses som tecken på inneboende kriminalitet, och den framväxande rasbiologin.

Den vetenskapliga fysiognomikens uppfattades redan av sin samtid som något radikalt nytt, vilket märks inte minst i reaktionerna på Lavaters skrifter. Så mycket mer förvånande blir då de två centrala teser som Bergquists dri-

ver i sin bok. Bergquist menar att 1700-talets fysiognomik inte alls var något nytt. Fysiognomiskt tänkande var redan "gammalt som gatan", och ett utvecklat fysiognomiskt tänkande hade förekommit här och var genom hela mänsklighetens historia. Ytterst ska detta ha berott på att fysiognomiken – ett uttryck som hos Bergquist ges den alltför breda definitionen att vi "tolkar vad vi ser när vi betraktar främst en persons anlete" – är något medfött och biologiskt betingat.

Hans bok, som är ett brett upplagt försök att bevisa fysiognomikens oföränderlighet och eviga närvaro, spänner därför tematiskt över breda fält. Kapitel om antik filosofi samsas med utläggningar om medeltida isländska sagor (som dock felaktigt kallas för "vikingatida"), Stiernhielms poesi och antropologernas samlande av kranier under 1800-talet.

Tillvägagångssättet leder till att det enda Bergquist egentligen kommer fram till är den inte alltför uppseendeväckande slutsatsen att människor i flera historiska situationer har tolkat in karaktärsdrag i ansiktsuttryck – det vill säga en slutsats han redan på förhand bestämt sig för! Men frågor om varför de specifika sätten att göra denna tolkning har förändrats, om hur det har använts för maktutövning eller om vad det avslöjar om en viss historisk tidsepok faller platt till marken. Kvar finns ett grunt psykologiserande med banala slutsatser om att människan alltid är densamma.

Blindheten inför det nya framstår här som svärförklarlig. När fysiognomiska tankar förvetenskapligades, systematiserades och lades till grund för social kontroll under 1700-talet innebar det någonting fullständigt annorlunda än när författaren till den isländska *Fljotsdölasönernas saga* kallade en av huvudpersonerna för "mörk" och "ond" i samma mening. Eller med andra ord: Förmodligen gjorde även de medeltida islänningarna kopplingar mellan litterära karaktärsers inre och yttre. Men några fysiognomer var de inte.

Den bok, som enligt titeln ska handla om fysiognomikens historia, visar sig därmed handla om annat än fysiognomik, och i grund och botten förneka historiska processers roll för de idéer den påstår sig studera. Lägg därtill ett pratigt, tungfotat och osammanhängande

språk, och resultatet blir en bok vars användningsområde torde vara begränsat, annat än som möjlig ingångsport till olika fysiognomiska texter från främst 1700-talet.

Stundtals slår Bergquist knut på sig själv i försöken att bevisa fysiognomikens roll i världshistorien. Det spekulativa i hans resonemang drivs då till komikens gräns, som när han hävdar att antikens athenare kan ha dömt Sokrates till döden därför att domarna fokuserade på hans utseende istället för att "lyssna på vad filosofens skarpa hjärna åstadkom". Eller när han sätter "alla hetsigheter och groll" under vikingatiden i samband med det "utbredda fysiognomiska tänkandet i de vikingatida länderna".

Men här finns också spekulationer av allvarigare slag, som när den tyske arkeologen Ludwig Curtius anklagas för samröre med nazismen. Curtius höll i början av 1930-talet ett föredrag i Rom, där han gjorde fysiognomiska analyser av romerska porträttbyster. Då Curtius i viss mån diskuterade "rasdragen" i skulpturerna hävdar Bergquist att Curtius "kan tänkas ha hakat på" den samtida nazistiska rörelsen. Han antyder också att Curtius inspirerats av Alfred Rosenbergs *Mythus des XX. Jahrhunderts*, med det enda argumentet att boken kom ut samma år som Curtius föredrag.

Här brister isen under Bergquist. Ludwig Curtius ingick i själva verket i kretsen runt den socialliberala politikern Friedrich Naumann, och tvingades 1938 att gå i förtida pension på grund av sitt öppna tillbakavisande av den nazistiska ideologin.¹ Det utesluter inte att Curtius kan ha analyserat mänskligheten i termer av "ras", för rasbegreppet hade som bekant djupa försänkningar i 1930-talets samhälle. Men ska man anklaga en avliden, och därmed försvarslös, person för nazism måste man ha gjort betydligt djupare efterforskningar än vad Bergquist gjort. Annars gör man bäst i att tåga.

Martin Ericsson

¹ Reinhard Lullies & Wolfgang Schiering, *Archäologenbildnisse. Porträts und Kurzbiographien von Klassischen Archäologen deutscher Sprache*, Mainz am Rhein 1988, s. 186.

Kristen manlighet. Ideal och verklighet 1830–1940

Yvonne Maria Werner (red.)

NORDIC ACADEMIC PRESS, 2008, 303 s.

Antologin *Kristen manlighet* är det första resultatet av det tvärvetenskapliga forskningsprojektet *Kristen manlighet – en moderniteternas paradox*, där historievetenskap, kyrkohistoria, litteraturvetenskap och teologi samsas. Den gemensamma utgångspunkten är att undersöka manlighet under en period då kristendomen "förlorade sin tidigare ställning som samhällets orubbliga fundament samtidigt som kristen trospraxis av många började betraktas som något fruntimmersaktigt och omanligt". Ämnet har sedan tidigare varit lite utforskat emedan manlighetsforskningen frapperande ofta har uteslutit just religion som ett vitalt undersökningsobjekt. Dels eftersom sekulariseringen oftast har tagits för given, dels eftersom den feminint kodade religionen inte passat in i det dominerande stråk som svensk och internationell manlighetsforskning slog in på (och sedan aldrig riktigt lämnat) under 1990-talet, nämligen koncentrationen på de manliga idealen historia i form av hegemonisk manlighet à la R.W. Connell. Ur detta snäva perspektiv förblir religion, i de västerländska samhällena, just en paradox som måste sorteras bort vad gäller modern manlighet. Men att religion skulle ha försvunnit som en levande samhällskraft i och med moderniserings- och sekulariseringsprocesserna är givetvis en orimlighet. Antologin och forskningsprojektet har därmed mutats in ett angeläget område, starkt i behov av nyansering.

Liksom många andra antologier, inte minst tvärvetenskapliga, är *Kristen manlighet* något brokig. Inledningen introducerar klart och tydligt projektets och antologins tre huvudsakliga teoretiska perspektiv: kristna reaktioner på utvecklingen mot ett mer pluralistisk samhälle, den manliga hegemonin samt hypotesen om den hotande manligheten. De nio artiklarna drar inte oväntat åt lite olika håll, men medan samtliga artiklar avhandlar det kristna perspektivet är det påfallande många av artiklarna som

inte sätter manlighetsperspektivet i centrum, möjligtvis med undantag av Inger Littbergers text om Tintomara som varken diskuterar kristendom eller manlighet på ett adekvat sätt.

Tyske forskaren Olaf Blaschke, känd för sin teori om det långa 1800-talet som en andra konfessionell era, bidrar tillsammans med historikerna David Tjeder och Yvonne Maria Werner i hög grad till att utveckla manlighetsforskningen med ny kunskap och teoretiska insikter. Blaschke använder statistik om nattvardsdeltagande, kristna tidskrifter och uppslagsverk för att problematisera ”feminiseringen” av kristendomen i Tyskland under andra halvan av 1800-talet samt de första decennierna av 1900-talet. Kvinnor dominerade det religiösa vardagslivet, men Blaschke kan också visa att det sker en medveten remaskuliniseringen, inte minst inom den katolska kyrkan med dess Mariafromhet och Jesu-hjärtakult, som åtminstone tillfälligtvis rullade tillbaka feminiseringen på ett retoriskt plan. Trots denna ökade driftighet fortsatte emellertid den religiösa aktiviteten att sjunka, med undantag för en viss uppgång under första världskriget, under hela undersökningsperioden. Blaschke väljer dock inte att tolka detta som ett uttryck för sekularisering utan istället som en rörelse bort från institutionaliserade former av religiös aktivitet.

Tjeder ger sig i kast med de troskriser som framstående svenska kyrkliga företrädare, såsom J.A. Eklund, Einar Billing och Nathan Söderblom, ger uttryck för i början av 1900-talet i ljuset av moderniseringen och den nya forskningen om Bibeln, den så kallade bibelkritiken. Istället för att som tidigare forskning gjort, tolka dessa troskriser som ett uttryck för religionens feminisering, vänder Tjeder uppochned på resonemanget och argumenterar övertygande för att det i själva verket var tvärtom. Genom att ingående redogöra för sina allvarliga troskriser i anföranden, debattartiklar och memoarer menar Tjeder att dessa män offentligt visade att de hade fått kämpa för sin tro med resultatet att de förmanligade den, implicit till skillnad från kvinnors naturligt naiva tro. Genom att inkorporera de nya forskningsrönen om Bibeln kunde de därtill framstå som moderna män.

Werners spännande artikel behandlar mansideal bland tre konkurrerande grupper katolska missionärer i Skandinavien under senare delen av 1800-talet och kommer fram till att egenskaper som ödmjukhet, fromhet och karaktärsfasthet betecknade det positiva, medan motbilden bestod av äregirighet, högmod och karaktärlösa karriärer. Ideal och verklighet är dock inte alltid detsamma och i artikeln framträder ledaren för ”nordpolsmissionen”, den konverterade ryske greven Stephan Djunkowsky, som en enda stor paradox. Anklagad för att vara en suput lyfte han fram manliga egenskaper som djärvhet, mod och utållighet i sina rapporter till Rom. Werner tolkar detta som ”klassiska missionäregenskaper” utan att beröra likheten med retoriken hos polfararna vid samma tid. Att Djunkowsky därefter gifte sig anglikanskt, blev exkommunicerad, åberopade sinnessjukdom, förläts av påven – som följt hans våghalsiga missionsföretag med stort intresse – för att till sist återvända till sin ursprungliga rysk-ortodoxa tro, gör honom till ett perfekt prisma för bokens huvudsakliga fråga om paradoxen i kristen manlighet, något som gärna kunnat fördjupas.

Även Erik Sidenvalls artikel handlar om missionen, den här gången i Kina, men liksom Elin Malmers artikel om missionsrörelsen och soldathemmen förblir manlighetsaspekten och den kritiska granskningen av manlighet hela tiden sekundära företeelser i dessa annars intressanta artiklar om kristendomen i en tid av sekularisering. I Anna Prestjans artikel om prästen Erik E:son Hammar ställs däremot den feminint kodade prästmanligheten mot den profant borgerliga manligheten på ett intressant sätt som visar de inte riktigt kan skiljas åt, ens när det gäller en och samma person.

Sammantaget visar flertalet artiklar i denna antologi framåt mot nya och spännande insikter i paradoxen i kristen manlighet mellan sekularisering och feminiseringen av religionen.

Tommy Gustafsson

Det nära främmande. Svensk lärdom och politik i en tysk tidning 1753–1792

Mathias Persson

ACTA UNIVERSITATIS UPSALIENSIS,
2009, 296 s.

Är de upplevda skillnaderna som störst när de de facto är som minst? Framhäver vi skillnaderna när likheterna är som mest slående? I frågor som dessa tar Mathias Persson avstamp för sin avhandling *Det nära främmande. Svensk lärdom och politik i en tysk tidning 1753–1792*, som lagts fram vid institutionen för idé- och lärdomshistoria vid Uppsala universitet. Avhandlingen behandlar representationen av Sverige i Tyskland, närmare bestämt svensk lärdom och politik som de framställdes i *Göttingische Anzeigen von gelehrten Sachen*.

Syftet är att undersöka hur tidningen representerade Sverige, svenskar och svenska företeelser 1753–1792, hur detta värderades, och huruvida det svenska i första hand var "det andra" eller "det samma". Vidare frågar Persson sig vilken funktion tidningens representationer av det svenska fyllde, varför tidningens Sverigebevakning såg ut som den gjorde, hur "de ländas republik" inverkade på representationen av Sverige och om det fanns gränser för vad som kunde ses som godartat.

Avhandlingen är alltså en del av ett forskningsläge om de europeiska staternas relation till varandra under tidigmodern tid, och representationer av denna relation. Här finns stora möjligheter att bidra till förståelsen av Sverige som vetenskapsnation, av inomeuropeiska relationer samt av synen på Sverige under 1700-talet. Undersökningen utförs mot bakgrund av tre teman: föreställningar om "det andra" och "det samma"; att tidningen och dess författare på samma gång tillhörde å ena sidan kurfurstendömet Hannover respektive Sverige och å den andra de ländas republik; spänningen mellan kosmopolitisk och patriotisk lojalitet. Samtliga teman sätts i relation till de svensk-hannoverska förbindelserna, vilka genomsyrar avhandlingen.

Den börjar med att beskriva det politiska och vetenskapliga sammanhang de uppstod i. Här har Persson genomgående god kontextualisering och visar på bredd i förståelsen av de tyska lärda nätverken. Dessa förklaringar är på ett sympatiskt vis insprängda i texten, vilket gör den lättläst och smidig. I nästa avsnitt, om lärdomslandet Sverige, förklarar han att svenska lärda och deras landvinningar beskrevs positivt. I denna, avhandlingens empiriskt starkaste del, visar han på ett förtjänstfullt sätt hur recensioner, hedersbetygelser och omnämnanden utväxlades, som ett handelsutbyte inom ramen för det vetenskapliga samfundet. Persson visar på utbytet mellan lärda i Sverige, i synnerhet Uppsala, och Hannover – en koppling som var så stark att man kan diskutera om det var ett utbyte mellan två noder i ett nätverk, som Persson hävdar, eller inom en och samma grupp. Det är en god empirisk beskrivning, men återkopplingen till avhandlingens syfte är inte självklar, och jag saknar en diskussion med tidigare forskning. Den teoretiska svagheten märks bland annat i användningen av begreppet aktör. Persson utreder inte förhållande mellan tidningen som föränderlig "kollektiv aktör", och de män som han kallar centrala aktörer. Denna slitning finns även i syftet: Persson tydliggör inte hur representationen av svenska vetenskapsmän och deras forskningsresultat hänger samman med bilden av Sverige, i synnerhet inte om de tyska och svenska vetenskapsmännen var tätt sammankopplade.

I nästa kapitel, om nyttolandet Sverige, pekar han på tidningens positiva beskrivning av såväl hattarna som enväldet, upphöjandet av protestantismen, och hur tidningen undvek politiska känsligt frågor. Kapitlet lyfter även fram negativa representationer. Göticismen, till exempel, var alltför specifikt svensk för att kunna överföras till tysk patriotism, och kritiserades hårt. Persson ser den som den kosmopolitiska tankens gräns. Avsnittets svagaste del behandlar den geografiska gestaltningen. Persson visar hur Sverige definieras olika i källorna, men istället för att undersöka denna vaghet övertar han den, och blandar begreppet Sverige på empirisk och analytisk nivå. Det märks när beskrivningen av samerna tas med – det är tveksamt om de, av sig själva eller andra, sågs

som svenskar under 1700-talet. Trots att Persson i inledningen kritiserar den nationella ingången till historia är just detta hans avgränsning. Genom att konsekvent tala om hur "ett land" föreställdes i "ett annat", blir han en del av den tradition han vänder sig mot.

Persson säger sig inte vilja använda postkolonial teori. Istället använder han termerna "det andra" i motsats till "det samma". Olyckligtvis tenderar han att jämställa "det samma" med positiva omdömen, och "det andra" med negativa. Hans slutsats, att Sverige var både "det andra" och "det samma", det vill säga både positivt och negativt, säger ganska lite. Persson verkar ha förbisett grunden till ett "samma" i motsatt till ett "andra": det handlar inte om hur man har satt ord på en faktisk skillnad, utan om hur det har uppstått ett behov av att konstruera och upprätthålla en skillnad. Om det inte gjordes någon skillnad, eller om något beskrevs i positiva ordalag, behöver det inte betyda att något sägs som det "samma" utan lika gärna att denna mekanism inte fyllde något behov. När Persson visar hur Sverige framställs som passivt, men inte kopplar detta till tidigare forskning, även om den är postkolonial, läser han sig i en icke-analytisk beskrivning.

Upprepade gånger nämns den negativa synen på allt franskt, och Persson lägger fram den intressanta teorin att både Sverige och Tyskland använde varandra som redskap för att kritisera franska trender. Men han saknar belegg för att inte alla länder i Europa behandlades som "nära främmande", var "samma" och "andra" på en och samma gång. Jag föreslår inte en undersökning av ett tredje land, men analysen kräver diskussion av ett. Just nu flyter analysen ihop med en traditionell bild av svensk vetenskapshistoria, nämligen att svensk vetenskap var värd att genomföra för att vi både var med och inte med i Europa. Med perspektiv på framställningen av Sverige kunde Sverige som vetenskapsnation sättas i nytt ljus.

Sammanfattningsvis upplever jag avhandlingen sliten mellan en deskriptiv och en analytisk tradition. Med en mer helhjärtad diskussion med den forskning som finns om tidigmoderna beskrivningar av andra länder, eller ett bejakande av den nätverksanalys som ständigt tränger fram hade Perssons avhand-

ling troligen kommit längre. Persson har ett mycket omfattande material som han väl behärskar, och ett ämne med stor potential, som frustrerande nog inte utnyttjas fullt ut.

Lisa Hellman